

(pl. Szent Bonaventura, *Itinerarium mentis in Deum*). A gondolat a hazai egyházi irodalomban is felekezettől függetlenül népszerűvé vált, Pápai Páriz Imre mellett például a jezsuita Rajcsányi György is hosszan tárgyalja *Laurus tuta* (Nagyszombat, 1707) című értekezésében. Így a *Keskeny út* népszerűsége – a tanulmányban vázolt okok mellett – annak is köszönhető, hogy olyan alapvető, bibliai alapokon álló témákat tárgyalt, amelyek bármely keresztény felekezet tagjának épületes olvasmánnyként szolgálhattak.

A Medgyesi Pálról szóló két tanulmány („Miért ad(hatott) nemeslevelet III. Ferdinánd Medgyesi Pálnak?” és „Johannes Polyander, egy meghatározó tanáregyéniség Medgyesi Pál életében”) Petrőczy Éva, *Nagyságodnak alázatos lelki szolgája*. *Tanulmányok Medgyesi Pálról* című tanulmánykötetének kiegészítése is lehetne. Medgyesi a szakirodalom számára ismert, feltárt puritán eszméket követő egyéniségek közé tartozik, a dolgozatok azonban megmutatják, hogy még mindig lehet vele kapcsolatban új kérdéseket felvetni.

A régi magyar irodalomban kevésbé ismert református tanár, lelkész és író Tarpai Szilágyi Andrásnak két tanulmányt is szentel a szerző („Kálvin magyar puritán tanítványa, Tarpai Szilágyi András” és „Házassági-válási kódex – puritán módra; Tarpai Szilágyi András: Libellus repudiū et divortii Christiani [1667]”). Az előbbi tanulmány maga Tarpai Szilágyi személyével, valamint gazdasági témájú művével, a *Szegények prókátorával* foglalkozik. A Kálvin gazdaságetikáján alapuló értekezés az adásvétel, a kölcsönzés és a hitel kérdéseit járja körül. Az utóbbi tanulmány a válás egyházjogi kérdéseit tárgyaló, latin című, de magyar nyelvű traktátus bemutatása. Tarpai Szilágyi Kálvin és Béza házassági rendelkezései alapján dolgozta ki értekezését, művében sorra veszi az érvénytelen házasság eseteit és a válás lehetőségeit. Ismerteti a katolikus egyház álláspontját, a tridenti zsinat házassággal kapcsolatos határozatait, Pázmány Péter *Kalauzának* vonatkozó részeit, s amennyiben szükségesnek érzi, vitába száll velük.

A kötet következő témája a 20. századi népi vallásossághoz kalauzolja az olvasót. „A puritán női viselkedésminták örökösei: két kárpátaljai parasztpróféta-asszony a huszadik századból” 20. századi jelenségeket állít párhuzamba 17. szá-

zadi puritán vallásos formákkal. A két kárpátaljai karizmatikus egyéniség közül a református Borku Mariska kerül a tanulmány fókuszába. Számos korabeli irat tájékoztat kis imaközösségről, az úgynevezett Lettszövetségről, melyet 1939-ben oszlatott fel a Kárpátalját visszafoglaló magyar hatóság.

A gyűjtemény utolsó témaköre és egyben utolsó tanulmánya a 17 éves John Milton „On the Death of a Fair Infant Dying of a Cough” című elégiájának költői képeit elemzi. Milton alkalmi költeményében túlsúlyba kerülnek a római mitológia istenei a keresztény motívumokhoz képest. Petrőczy a költemény részletes elemzésének segítségével magának a 17. századi gyermeksirató költeménynek foglalja össze a jellegzetességeit. A tanulmány a kötet egyetlen angol nyelvű írása, ezzel némileg megbontja a kötet egységét.

Az Angliából származó protestáns megújulási mozgalom a laikus hívek mindennapjait kívánta átfőrnálni a rendszeres imaalkalmak, a mindennapos lelkiismeretvizsgálat (*casus conscientiae/cases of conscience*), a naponta elmondott imák, megtartott áhítatok segítségével. A puritanizmus jellegzetességei, mivel az egyes hívekre irányultak, hogyan is figyelhetők meg másképp, mint egy-egy puritánus személyiség életének, lelkületének vizsgálatával? Petrőczy Éva legújabb kötetében ez a módszer tanulmányról tanulmányra haladva nyomon követhető, kiegészítve még a különböző földrajzi területekről származó puritán személyiségek, műfajok, jelenségek szinkrón és diakrón összehasonlításával.

BÍRÓ CSILLA

A Füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya, Katalógus, összeállította Martí Tibor, Eger, Esterházy Károly Főiskola, 2012 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 7. kötet)

„A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei” című sorozat újabb vasok kötettel mutatja be a magyar ferences rend könyvtár- és olvasmánnytörténetét. Martí Tibor összeállításában megjelent katalógus illeszkedik Monok István szerkesztésében megjelenő sorozat szellemiségéhez.

A szegedi és a piliscsabai régi könyves, illetve a régi magyarországi irodalmi képzések fíradhatatlanul ismertetik, szeretetik meg a régi könyvekkel a náluk tanulókat, ennek egyik eredménye ez a kiadvány is. 2003–2004-ben Szelestei Nagy László vezetésével a Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Régi magyarországi irodalmi specializáció kurzus hallgatói (Bogar Judit, Jusztin Péter, Ollé Viktória, Pekarik Zita, Schmikli Norbert, és Stempely Irén) készítettek a füleki ferences rendház régi állományáról kéziratos inventáriumot. A kéziratos inventáriumot 2009-ben Hajdu Verával és Martí Tiborral együtt digitalizáltuk a Magyar Országos Közös Katalógus Régi Nyomatványok Tagozatába. A MOKKA-R adatbázisában (<http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r> URL-en érhető el) megtalálható, kereshető a füleki ferences rendház állománya. A nyomtatott katalógusok mellett sokszor a MOKKA-R – a Kárpát-medence régi könyves állományának folyton bővülő tárháza – mára már megkerülhetetlen adatbázis, bibliográfia lett. A kutatás történetének rövid ismertetésében kiderül, hogy a katalógus elkészülése sok munkatárs és hosszú évek munkája mindezek velejárójával.

Martí Tibor Fülekre utazva egyesével nézte át az állományt a nem egyértelmű, hibásnak tűnő leírások, az azonosítatlan nyomtatványok és a kéziratos bejegyzések ellenőrzése miatt javítva a tételek leírását, illetve megadva a possessor-bejegyzések pontos helyét. A könyvtár és a füleki ferencesek történetét kutatva fedezte fel, hogy a Füleki Vármúzeum tulajdonába került a rendház állományának egy része. Agócs Attilával, a Füleki Vármúzeum igazgatójának támogatásával a könyvtár itt található igen rossz állapotban lévő könyvei katalogizálásra kerülhettek. Egy-két menthetetlenül penészes példány utolsó „olvasója” is a kötet összeállítója lett. A rendház vármúzeumi állományának felfedezése, katalogizálása és megmentése Martí Tibornak köszönhető. Külön köszönet illeti Agócs Attila múzeumigazgató urat, hogy a határon túli magyar könyvkultúra ügyét felkarolta, a könyvek elhelyezését biztosította.

A kiadványt Varga Imre Kapisztrán OFM, Martí Tibor és Jusztin Péter bevezetői, tanulmányai gazdagítják. Az első bevezető a Szalvatoriánus Rendtartomány ismertetésével a füleki ferences

kolostor történetével foglalkozik. A ferences testvérek tevékenységei között nemcsak a lelki gyógyítás, gondozás gyakorlatára, hanem egyebek közt a testi gyógyításra is felhívja a figyelmet. A katalógusban egy chirurgus testvér azonosítható. Fráter Damján possessor-bejegyzéseit 14 könyvben találjuk meg, mindegyik orvostudományi, sebészeti nyomtatvány. Bejegyzéseinek igen ritka datálásából (Conv. A 190: 1782 és Conv. A 294: 1813) következik, hogy a 18–19. században „praktizált.” A 80-as számú Conv. A 294-es azonosítatlan tétel valójában *Instructio practica de officio parochorum et aliorum curatorum pro tempore pestis expositorum, cum appendice medica. – Tyrnaviae: typis acad., 1739-es* kötet csonka példánya. A mutatóban ugyan külön, Horwatowski, Damján néven szerepel az 525-ös tétel, de ez csak egy elírás, hisz a pontos possessor-bejegyzés (Fratris Damiani von Horwatowski) és a könyv témája alapján feltételezhetjük, hogy ezt ugyanaz a Fráter Damján használta. Több kötetben orvosi feljegyzések, receptek is szerepelnek, érdekes lenne tudni, hogy ezek Damján testvér tollából származnak-e. Magyar és külföldi szakirodalmat egyaránt használt.

Martí Tibor bevezető tanulmánya hangsúlyozza, hogy a ferences atyáknak nem volt önálló könyvtáruk, a provincia rendházain belül cserélődtek, „mozogtak” a könyvek. Ezt a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár elektronikus katalógusából a szécsényi, a gyöngyösi és a budai ferences rendház és a Szlovák Nemzeti Könyvtár füleki provenienciájú nyomtatványaival is alátámasztja, bár a pontos közlése, ismertetése sajnos elmarad (Augustinus: *De civitate Dei et de Ss. Trinitate. Basileae 1489. Nr. 5679. Anno 1619. erat Conventus Fülekiensis*” = KÖNIG Nándor, *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae pp. Franciscanorum Gyöngyösinii*. Budapest, Held, 1930, 13).

Emődi András *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya, (Katalógus, 1701 előtti külföldi nyomtatványok, Régi Magyar Könyvtár, Nagyvárad, Szatmári Római Katolikus Püspökség, Varadinum Script Kiadó, 2010*[A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 5. kötet]), című kötetében lévő colligatum, a Szatmárnémeti ferences könyvtár Q 85-ös tétele, külföldi antikvák (91: Luytens, Henricus: *De nativitate Domini Nostri Jesu Christi*

ex secundo capite D. Lucae evang. Docta et pia explicatio. – De missione Spiritussancti libellus ... – Antverpiae, excudebat Antonio Tilenio C. Plantinus, 1565.; 92: Luytens, Henricus: Enarrationes evangeliorum dominicalium, a prima dominica adventus usque ad dominicam septuagesimae. – Antverpiae, excudebat Christophorus Plantinus sibi et Antonio Tilenio, 1565., 100: Pamelius, Jacobus: Micrologus de ecclesiasticis observationibus. – Antverpiae, ex officina Christophorus Plantini, 1565., 133: Topiarius, Aegidius: Conciones in Evangelia et Epistolas, quae in principibus et aliis totius anni fests diebus populo in Ecclesi proponi solent. ... – Parisiis, apud Michaellem Somnium, 1566.) változó provenienciája jól mutatja a könyv mozgását. 1575-ben már Ambrosius, gyulai ferences szerzetes ajándékozta gyöngyösi Imre fráternek. 1608-as bejegyzése tanúskodik arról, hogy ez a kötet a füleki ferencesek tulajdonában volt illetve, hogy még az 1615-ös leégés előtt 1611-ben elkerült Szécsénybe, majd a gyöngyösi konventbe. Annak idejét ugyan nem tudjuk, hogy a szatmárnémeti ferences rendház tulajdonába mikor került, de így is érdekes információkat tartalmaz és egyben az általunk ismert legrégebbi füleki provenienciájú nyomtatványokat.

„A ma Füleken található, vagy adatolható módon egykor Füleken őrzött könyvek XVII. századi bejegyzései közül a legtöbb 1617-ben keletkezett.” – mondja Marti Tibor az előszóban. Valószínű, hogy a leégést követően ekkor kerültek a kolostor tulajdonába, az új könyvtár első köteteiként, a füleki katalógus 5 nyomtatványa (126, 783, 1328, 1380, 1509) és Emódi katalógusában szereplő 3 tétel is. 1617-es füleki provenienciával (15, 16: Bellarminus, Robertus: Disputationes de controversiis christianae fidei, adversus huius temporis haereticos. T. III. P. I–II. – [Confalonieri, Johannes Baptista:] In Roberti Bellarmini ... tertium tomum controversiarum duplex index. – Ingolstadii, ex officina typographica Davidis Sartorii, 1593. és 103: Pepinus, Guilielmus: Expositio evangeliorum quadragesimalium. – Venetiis, apud Gratosum, 1569.) Ennek a második gyarapításnak a kezdeti szakaszához tartozik a fent említett gyöngyösi antikva is.

A könyvek későbbi vándorlására példa a kaplonyi ferencesek katalógusában szereplő 993–994-es

tétel (KOSZTOLÁNYI Sándor, *Négy esztendő-béli böjti napokra rendeltetett szent beszédek* [Első-] negyedik rész. – Posenban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1798) – vö.: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya, Katalógus*, összeállította Magyar Árpád, Zvara Edina, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 239. [A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 4. kötet]). A négy kötetes mű két colligatum. Első része füleki provenienciát, s mindkét colligatum tartalmazza Kudelka Alajos Gellért ferences szerzetes 1857-es possessor-bejegyzését, amiről arra lehet következtetni, hogy a többkötetes mű minden része Kosztolányi Sándor (1777-ben és 1784-ben kaplonyi ferences házfőnök) prédikációi a füleki ferences atyák retorikai gyakorlatát segítették.

A sorozat eddigi tagjaitól eltérően, de szegedi hagyományokat követve a katalógus bevezetőiben több kéziratot is szerepel. Marti Tibor tanulmánya tartalmazza a Koháry István által adományozott könyvek jegyzékét, s ezt az állomány katalógusával is egyezteteti. A jegyzék negyedik tétele Catechismus patris Mathiae Heimbach tomus 2. melyet az 1723-as B 292 – nr. 808-cal azonosít. A két kötetből az egyik lemaradt, a katalógus következő tétele a nr. 809-es, a Conv. B 40 (possessor-bejegyzése az azonosítóval egyezik: „Ex libris Comitis Stephani Koháry 1724”). A tételek azonosítása a két Biblia, s a négy Csúzy kötet kivételével sikerült is, s Marti feltételezi, hogy a könyvek a mai napig a rendház, vagy a Vármúzeum tulajdonában vannak.

Ez a feltételezés igaznak bizonyul amennyiben a jegyzéken szereplő eddig azonosítatlan Biblia Latina valószínűleg megegyezik a 188-as Biblia Sacrával (Viennae, apud Martinum Endrterum, 1705.), melynek possessor-bejegyzése „Pro arce Csabrag. 1715.” 1622-ben báró Koháry Péter érsekújvári vicegenerálisnak és utódainak adományozta II. Ferdinánd Csábrág várát. A Koháry-családnak csábrági tartózkodásuk alatt a füleki kolostor adta a házi lelkészeket (P. KÖNIG Kelemen, *Hatszázéves ferences élet Szécsényben, 1332–1932, a szécsényi ferencesek története a megye-, az ország- és az egyháztörténelem tükrében*, Vác, 1931, 224.) Koháry István itt halt meg 1731-ben. Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy 188-as Conv. B 137-es

jelzetű, VD18 11096373–003 számon azonosítható Biblia egyezik Koháry István ajándékával. A jegyzéken szerepel még a Biblia Hungarica, melynek azonosítása még várat magára, Csúzy Zsigmond négy kötetével együtt.

A bevezető első két tanulmányának háromnyelvű (magyar, német, szlovák) változata és a rövidítésjegyzék teszi teljessé a katalógust. Jusztin Péter könyvjegyzékekről szóló ismertetése csak magyarul olvasható, ezt magyarázza, hogy a könyvjegyzékek mindenki számára érthetően latinul íródtak. Ezeket nemcsak közreadja Marti Tibor, és munkatársa Jusztin Péter, hanem megpróbálják azonosítani, összevetni a rövid leírásokat a könyvtár állományával, a tételek mellett szerepelnek a mostani jelzetek. A könyvjegyzékek elemzése, összehasonlítása önálló tanulmányt érdemelne. Közel 20 év alatt a könyvtár állománya 100 kötetrel gyarapszik, s a gyarapodás mértéke a következő években is növekszik. Az azonosítás olykor csak erősen véleményes, itt-ott pontosítható, de mindenképpen követendő példát mutat „A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei” című sorozat további köteteinek, hogy a fellelhető kéziratok inventáriumok – amennyiben a nyomtatvány terjedelme engedi – a katalógussal együtt, azzal összehasonlítva jelenjenek meg.

Ismerve Marti Tibor áldozatos régi könyves munkáját, a régi könyvkultúra iránti elköteleződését, s annak reményében, hogy a füleki ferences és az erzsébetvárosi örmény könyvtár katalógusával (*Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*, A katalógust összeállították Armenuhidrost-Abgarjan, Kovács Bálint, Marti Tibor, Leipzig, Eger, 2011. *Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin* 1., 408 p.) bibliográfusi munkáit további kötetek követik, fogalmaznám meg észrevételeimet. Hangsúlyozva, hogy ez a kötet nem alapkatalógus, s nem a tökéletes bibliográfiai leírás elkészítése volt az irányadó, maradtak benne hiányosságok, következetlenségek.

A kötet a sorozat néhány tagjától abban is eltér, hogy az ősnymotványokat, az antikvákat nem a katalógus elején külön fejezetben, nem egy részletesebb leírással tünteti fel, a kolláció is elmaradt. Például a 783. Homiliarumnak pontos VD 16 száma a H 215, s az azonosításból kiderül, hogy a pars aestivalis résszel együtt jelent meg,

így ez a kötet csonka, s a nyomdamutatóból is kimaradt Cervicornus, Eucharius. 183-as Biblia Sacra pontos provenienciája VD 16 B 2667 és az A mezőben feltüntetett nyomdása Guarini, Thomas, pontos megjelenési ideje pedig 1590–1591.

Következetlenségek maradtak az u/v átírásban, a nevek egységesítésében (Pongrácz Eszter). A hivatkozás és a nyomdász is lemaradt az 1359-es tételnél (*RMK* I. 1482 és az *Academiai* bötükkel, Hörmann János által). 1612-es tétel Smith Miklós helyett Schmitt Miklós. 1082-es tételnél a Petrik hivatkozás téves.

A kiadványok azonosítására az összeállító felhasználta a legfontosabb külföldi nyomtatott, illetve az elektronikus katalógusokat és bibliográfiaikat. A kötet használatát többféle mutató segíti, úgymint időrendi, személynev-, nyomdahelyek, nyomdatulajdonosok, nyomdászok és kiadók, possessormutató.

A katalógus végén folyamatos számozás mellett szerepelnek az azonosítatlan tételek és a kéziratok. Ezt a bontást a fent említett ősnymotvány, antikva és 17. századi külföldi nyomtatványok, Régi Magyar Könyvtár és esetleg egy külön folyóirat katalógussal lehetett volna kiegészíteni. Szűrőpróbaszerűen megnéztem pár tételt. A 2009-es *Breviarium Romanum* vélhetően azonos a 283-as breviáriummal (az oldalszámban talán egy elírással).

A 2030-as Jánosi Miklós *Saeculum Marianum sodalium virtutibus coronatum, editum primum in lucem anno saeculari a congregatione Tridentina nunc vero dum ... academia Claudiopolitana positiones universae philosophiae publice propugnaret ... Stephanus Biró ... praeside R.P.N.J. ... auditoribus oblata a. 1738. – Claudiopoli : Typis Academicis Soc. Jesu, 1738. – Petrik II. 264.*

A 2045-es *Die Hauß-Genossenschaft Deß Heiligen Kind Jesu, seiner H. Mutter, und deß Heiligen Joseph. – Wien ; Schwendiman ; 1723, VD18 12246506–001*

Az említett kiegészítések és hiányosságok természetesen semmit sem vonnak le a kötet értékéből, ezek inkább kerülendő példák és javaslatok a további kötetek elkészítéséhez. Elengedhetetlenül fontos lenne, a ferences rend könyv- és olvasmánytörténeti kutatásához, hogy a történelmi Magyarországon lévő ferences rendházak könyvtárainak katalógusai elérhetőek, egy adatbázisban mindenki

számára könnyen hozzáférhetőek legyenek, ezáltal a nyomtatványok nagy „mozgása” is átláthatóvá, kutathatóvá válna. A katalógusok védik is a könyveket, állományok, állományrészek megmentése is köthető elkészülésükhöz, ahogy ezt Marti Tibor munkája is mutatja.

M. HORVÁTH MÁRIA

Ujvári Hedvig, *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie, Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2012, 358 l. (Studien zur Literaturwissenschaft, 7)

A magyarországi német sajtó története mind a mai napig megíratlan. Egyes korszakok, vagy egyes lapok története, főleg a felvilágosodás és a reformkor idejéből, még a jobban feltárt területek közé tartozik. Ugyanakkor elmondható, hogy a 19. század nagyobb része, főleg a kiegyezés utáni évek, a most főleg külföldön felfutását élő felvilágosodás kori sajtótörténeti kutatásokhoz képest (gondolok itt többek között Andrea Seidler munkásságára és az ő kutatócsoportjának publikációira) némileg hátrányban van.

Az első, az 1848-ig terjedő korszak sajtóját csak érintőlegesen tárgyaló munkák mind irodalomtörténeti céllal készültek. Ilyen volt Gragger Róbert *Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn* (Wien, Leipzig 1914) című műve, melynek csak első része, a „Vormärz” jelent meg. A következő, szintén az 1848/49-es évekkal lezáruló feldolgozás Pukánszky Béla *A magyarországi német irodalom története, A legrégibb időkől 1848-ig* (Budapest 1926) című könyve, melyben mindössze néhány oldalt szentelt a korszak sajtójának.

Kiváló, bár mára már módszertanukban kissé elavult alapművek készültek a II. világháborút megelőző évtizedben, melyek alaposan, részletekbe menően feltárták a periodikumok tartalmát. Itt elsőként kell megemlíteni Osztern Rózsa *Zsidó újságírók és szépirok a magyarországi német nyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig* (Budapest, 1930) című művét. A másik munka Szemző Piroska *Német írók és pesti kiadók*

a XIX. században (1812–1878) (Budapest, 1931) című könyve, mely a német és osztrák írók, költők magyarországi sajtóbeli szereplésével foglalkozik. Fried István több alapvető tanulmányában a magyarországi német sajtó főbb korszakait jelöli ki, itt most csak a *Magyar Könyvszemle* 1983 1. számában megjelent, „A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. XVIII. század, XIX. század első fele” című írását emelem ki.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent *A magyar sajtó története* három kötete 1892-vel zárul, a német nyelvű lapokról szétszórtan található itt-ott szó. Jómagam a magyarországi sajtó történetének rövid vázlatát jelentettem meg a *Magyar Könyvszemle* 1993. évi 2. számában.

Az osztrák kutatók közül feltétlenül megemlítendő Norbert Bachleitner, aki összehasonlító elemzést adott közre az 1855-ös év bécsi és pest-budai politikai napilapjaiban közölt szépirodalom (folytatásos regények, novellák, útleírások, történeti tárgyú esszék) szerepéről, feladatáról, olvasói köréről.

Ujvári Hedvig már jó néhány éve a 19. század második felének egyes magyarországi német lapjainak feltárásába fogott. *A Magyar Könyvszemle*ben 2001-ben megjelent két tanulmányában bemutatta a *Pester Lloyd* 1854 és 1875 közötti több mint húsz évet átfogó korszakát, foglalkozott a *Pester Lloyd* illusztrált melléklapjával, az *Ungarische Illustrierte Zeitung*gal (1871–1872), a *Neue Illustrierte Zeitung*gal (Stuttgart, Leipzig, Wien 1872–1892), a *Pester Lloyd*ból kivált *Ungarischer Lloyd*dal (1867–1876), a *Neuer Freier Lloyd*dal (1869–1872), valamint a *Neues Pester Journal*al (1872–1878). Több közleményben bemutatta Max Nordau szerteágazó publicisztikai tevékenységét, feltárta ezen kívül Jókai recepcióját a *Pester Lloyd* 1867 és 1876 közötti éveiben, majd kiegészítette ezt a hazai német sajtó más orgánumaival, valamint témái közé tartozott az 1873-as bécsi világiállítási sajtóvisszhangja.

A kötet a szerző korábban publikált tanulmányainak átdolgozásait tartalmazza. A bevezető fejezetben a 18. és 19. század eleji magyarországi német nyelvű sajtójának történeti áttekintését kapjuk, az 1848-as évvel bezárólag. A szakirodalom kiterjed a szerző által kutatott időszak (1867-től 1900-ig) kelet-közép- és dél-európai német nyelvű sajtót tárgyaló, legújabbban napvilágot látott külföldi